

Жазық жерде орналасқан жайылымдармен қатар мұнда альпі және субальпі шалғындарынан тұратын жаздық жайылымдар да көп. Олардың әр гектарынан орта есеппен 10 ц шөп түседі. жайылымдар жеке телімдерге бөлініп, мезгіл-мезгіл ауыстырылып отырады. Тыңайтқыш себу, мал жемейтін өсімдіктерді отау, арам шөптен тазарту, т.б. шаралар - жайылым ауыстыруға қойылатын негізгі талаптар болып табылады. Жайылымды шөп шығымдылығына, бағылатын мал санына, жайылым мерзімінің ұзақтығына қарай бөліп пайдаланады.

Жайылымдарды суландыру (Обводнение пастбищ) - жайылымдарды жергілікті өзен-көл, жер асты су қорларын пайдалану немесе каналмен басқа жақтан су жеткізу жолымен қажетті сумен қамтамасыз ету. Жер жағдайына байланысты жайылымды суландыруды өзен, бастау құдықтарды немесе жер асты суларын сорғышпен жоғары көтеріп, құбыр желілерімен суды суармалы жер танабына бөліп таратады. Шу өзенінің жайылымдарды суландыру көлемі 229 мың га жерді құрайды.

Үй жанындағы жерлер - колхозшылардың, жұмысшылар мен кеңсе қызметкерлерінің және ауылдық жерлерде тұратын басқа адамдардың жеке пайдалануы үшін берілген жер учаскесі. Үй жанындағы жер тұрғын және ферма ғимараттарына, көкөніс бақшасына, бақшаға, шағын жеке қосалқы шаруашылыққа арналған. Жұмысшылар мен жұмысшыларға (оның ішінде зейнеткерлерге) жеке жер учаскелері ұжымшардың жеке жер қорының бос жерлерінен (колхозшылардың жалпы жиналысының шешімі бойынша), совхоздар (жер учаскелері жұмысшыларына) жерлері есебінен, кәсіпорындар мен мекемелердің жерлері есебінен (осы жұмысшылар үшін) бөлінуі мүмкін. мемлекеттік жер қорлары және басқа бос жерлер есебінен.

Жеке жер учаскелерінің ең жақсы формасы тікбұрышты, өйткені бұл жерді үнемді пайдалануға (бақша, ас үй бақшасын, алдыңғы бақша), учаскені жоспарлауға және дамытуға, сондай-ақ тоқсанда тікбұрышты учаскелерді орналастыруға ықпал етеді. Учаскенің ені мен ұзындығы жердің ауданына және тоқсанның жоспарына байланысты. Қалқанның ені неғұрлым аз болса, жақсарту құны да соғұрлым төмен болады [4].

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Ветошкин А.Г. Инженерная защита водной среды. Учебное пособие. Санкт-Петербург, 2014-415 б.
2. Благоразумова А.М. Обработка и обезвреживание осадков городских сточных вод. Санкт-Петербург, 2014-203 б.
3. Мусаев А.И. Ақжанов А.А. Сельскохозяйственное использование сточных вод. Учебное пособие. Ташкент, 1988-81 б.
4. Лео М.Л., Лин С.П., Де Гелдер Анализ воды. Справочник – Санкт-Петербург, 2013-919 б.

ӘОЖ 631.11

ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ЖЕРЛЕРІНІҢ ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ЖАҒДАЙЫ

Мүликова Еркесара Серікқызы

erke_mulikova@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Физикалық және экономикалық география кафедрасының доценті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Ғылыми жетекшісі - Ж.И. Инкарова

Андатпа. Мақала бүгінгі таңдағы Қызылорда облысының ауыл шаруашылық жерлерінің жағдайына арналған. Облыстың жер ресурстарына және егіс алқабы көлеміне шолу жасалынды. Ауыл шаруашылық жерлерін жақсарту мақсатында тиімді тәсілдер ұсынылды.

Кілт сөздер: жер ресурстары, ауыл шаруашылық жерлері, фитомелиорация, төмен қысымды тамшылатып суару.

Жер – арнайы құқықтық реттеуді талап ететін мүліктің ерекше түрі.

Ауыл шаруашылығындағы жерлер ерекше әлеуметтік және экономикалық құндылыққа ие. Ол ауыл шаруашылығының маңызды саласының негізі, қоғамның елеулі бөлігінің өмірі мен қызметінің негізі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Жер Кодексінің 97-бабында «Ауыл шаруашылығы алқаптары – егістіктер, шабындықтар, тыңайған жерлер, көпжылдық екпелер (бақтар, жүзімдіктер және т.б.) орналасқан жерлер ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құрамында пайдалануыда басымдыққа ие болады және ерекше қорғауға жатады» деп көрсетілген [1].

Ауыл шаруашылығы – Қазақстанның негізгі салаларының бірі. Оның маңыздылығы – ең алдымен халықты азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз етілуінде. Ауыл шаруашылығы дамуының деңгейі көбінесе елдің экономикалық қауіпсіздігін анықтайды. Оған қоса, ел халқының жартысына жуығының әлеуметтік жағдайы ауылдық аумақтармен тығыз байланыста.

Қазақстан экономикасын көтеруде ауыл шаруашылығы маңызды сектор болып табылады. Сондықтан да, ауыл шаруашылық жерлерге көңіл бөле отырып, соның ішінде республика бойынша күріштің 90%-дық өндірісін беретін Қызылорда облысының ауыл шаруашылығындағы жерлерін тиімді пайдалану мәселелері ерекше назарды аудартауд а.

Қызылорда облысының жер ресурстарына келер болсақ, жалпы жер қоры 24035,9 мың гектарды-ды құрайды. Олардың ішінде: су қоры жері 2247,5 мың га, елді-мекен орналасқан жерлер 729 мың га, тарихи-мәдени ескерткіш жерлері 161,2 мың га, өндіріс, транспорт және байланыс жерлері 211,1 мың га, орман қорының жері 6506,1 мың га, ауыл шаруашылық жері 2697,5 мың га және қордағы жер аумағы 11483,5 мың га-ды құрайды.

Соның ішінде облыстың ауыл шаруашылық жерлері облыстың жалпы жер қорының 11,2%-ын немесе 2,7 млн гектар жерді құрайды. Соның ішінде:

- егістік – 162,1 мың га;
- көпжылдық екпелер – 0,6 мың га;
- тыңайған жерлер – 36,1 мың га;
- шабындық жерлер – 38,6 мың га;
- жайылымдық жерлер – 1873,9 мың га;
- бау-бақша – 6,6 мың га;
- басқа – 579,6 мың га.

Осы аталған ауыл шаруашылық жерлеріне егілген егін алқабының көлемі төмендегі кестеде көрсетілген (Кесте 1) [2].

1-кесте

Қызылорда облысының 2017-2019 жылдар аралығындағы егіс көлемі

Жыл	Егіс көлемі, мың га	Күріш, мың га	Майлы дақылдар, мың га	Мал азықтық дақылдар, мың га	Көкөніс, бақша дақылдары, мың га	Басқалары, мың га
2017	181,1	90,4	6,8	60,5	17,1	6,3
2018	177,7	81	10,6	60,6	17,7	7,2
2019	183,1	87,9	7,9	60,2	17,4	9,7

Облыстың ауыл шаруашылық жерлеріне орналасқан егіс көлемі бойынша соңғы 3 жылдық көрсеткіш бойынша айтатын болсақ, 2017 жылмен салыстырғанда 2019 жылы облыс аумағында егілген егіс көлемі 2 мың га-ға артқан.

Осы ауыл шаруашылық жердің 1,4 млн гектары суғармалы жер. Бүгінгі таңда Қызылорда облысының ауыл шаруашылығының тұрақты түрде дамуы Сырдария өзенінен

алынып жатқан суға тікелей байланысты. Сырдария өзені облыстың басты су артериясы болап табылады.

Сырдарияның төменгі ағысында Қызылорда облысы территориясында 6 суғару алқаптары шоғырланған. Ретімен айтар болсақ, Қызылорда облысына кірер тұста Түгіскен суғару алқабы (суды Сырдариядан Түгіскен магистральдық каналы және Келінтөбе магистральдық каналы арқылы алады), Жаңақорған-Шиелі суғару алқабы (Шиелі магистральдық каналы), Қызылорда оң жаға суғару алқабы (Қызылорда оң жаға магистральдық каналы), Қызылорда сол жаға суғару алқабы (Қызылорда сол жаға магистральдық каналы), Қазалы оң жаға суғару алқабы (Қазалы оң жаға магистральдық каналы) және Қазалы сол жаға суғару алқабы (Қазалы сол жаға магистральдық каналы) орналасқан [3].

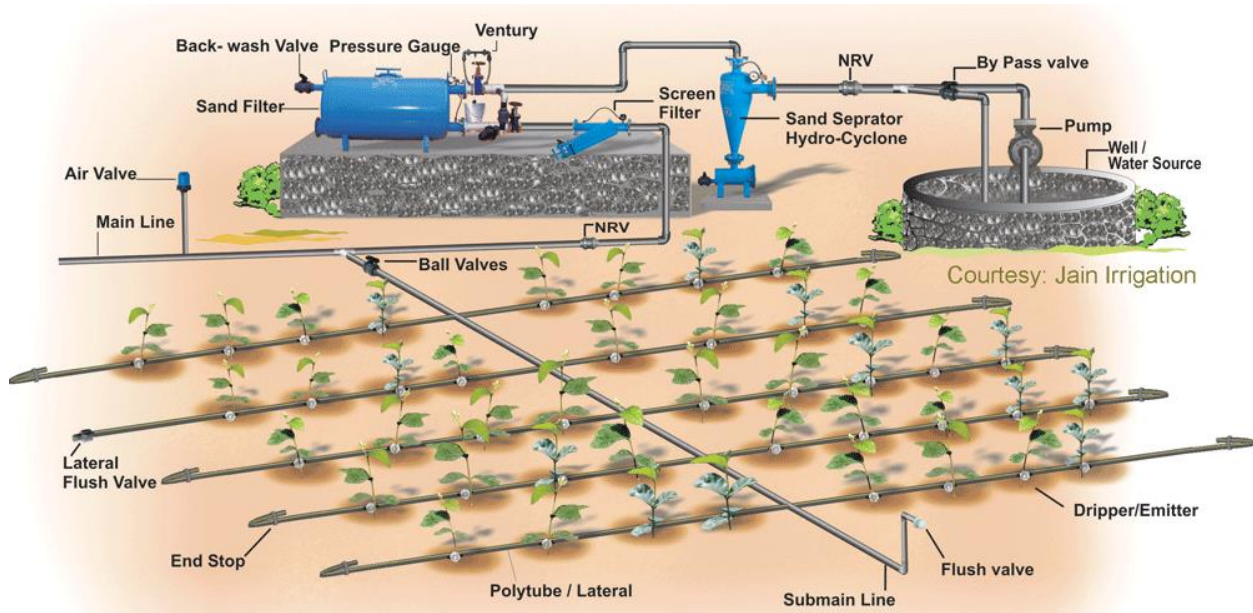
2018 жылғы көрсеткіш бойынша Сырдария өзенінен лимит 5572 млн м³ судың 5214 млн м³ алынған, оның ішінде 3785,97 млн м³ су ауыл шаруашылығын тұрақты түрде суландыруға жұмсалған.

Бүгінгі күнде Қызылорда облысының ауыл шаруашылығының негізгі мақсаты 2022 жылға дейін суғармалы егіс көлемін 2 есе арттырып, 3 млн га жеткізу болып отыр. Бірақ Сырдария өзеніндегі су деңгейінің тұрақсыздығы жыл сайын жоғары өнім алуға толық түрде мүмкіндік жоқ. Сол себептен, топырақ құнарлылығын арттырып, суды тиімді пайлану керек.

Мамандардың ойынша «фитомелиорация» жұмыстарын жүргізу керек. Қазіргі кезде ауыспалы егістің әлеуетін артыру өңірдің басты ауыл шаруашылық мәдениеті – күріштің егіс алқабын аз су шығыны бар дақырдарға – сафлор, бидай, соя, құмай және түйежоңышқаға ауыстыру тиімді тәсілдің бірі ретінде қарастырылуда. Себебі, олар мал азығына жарамды және жердің құнарлылығын арттырады. Бұл екіпелер тұзды топыраққа төзімді және топырақ бетіндегі тұзды өзіне сіңіріп алу қасиетіне ие.

Су ресурстарының тапшылығы жағдайында суару тәсілдері сенімді болып табылады. Оған Израильдік «төмен қысымды тамшылатып суару» тәсілін қолдану тиімді. Ол жер пайдалану коэффициентін (ЖПК) 95% - ға дейін көтеруге мүмкіндік береді.

Тамшылатып суару - полиэтилен құбырлары мен микротасымалдау (эммиттерлер) жүйесі бойынша өсімдіктердің тамыр аймағына су берілетін суару тәсілі. Тамшылатып суарудың басты ерекшелігі оның суға қажеттілігіне сәйкес әрбір өсімдікке тікелей су беру болып табылады. Осының арқасында тамшылатып суару кезіндегі су мен энергия шығыны дәстүрлі суару әдістеріне қарағанда 2-5 есе аз, сонымен қатар, минералды тыңайтқыштарды енгізу нормалары 3-4 есе төмендетіледі. Олар сумен бірге әрбір өсімдіктің тамырлы аймағына тікелей беріледі. Тамшылатып суару - ашық топырақ жағдайында бақтарды, жүзімдіктерді, жидектерді, көкөністер мен бақша дақылдарын, сондай-ақ жылыжайларда және бау-бақша алқабын суарудың экономикалық негізделген және экологиялық қауіпсіз тәсілі (Сурет 1) [4].

Сурет 1 Төмен қысымды тамшылатып суату тәсілінің схемасы

Тамшылатып суару артықшылығы:

- топырақ тек өсімдіктердің тамыр жүйесі аймағында ғана ылғалданады, ал топырақ қатарлар арасында құрғақ болып қалады, бұл өңдеуді жеңілдетеді және топырақтың ластануын азайтады;
- учаске бетін күрделі жоспарлау қажеттілігі болмайды;
- орташа есеппен 60-қа дейін суару суы едәуір үнемделеді%;
- қымбат тұратын су жинағыш құрылыстардың құрылыстарынсыз кез келген су көздерін суландыру үшін пайдалану мүмкіндігі бар;
- еңбек шығындары азаяды;
- басқа суару тәсілдерінде байқалатын өсімдіктердің механикалық зақымдануы болмайды;
- ирригациялық эрозия жоқ, бұл тік беткейлерде тамшылатып суаруды пайдалануға мүмкіндік береді;
- суармалы сумен бірге минералды тыңайтқыштарды беру мүмкіндігі пайда болады;
- жүйелерді пайдалану және жөндеу оңай;
- қарапайым техникалық құралдармен суаруды толық механикаландыру және автоматтандыру мүмкіндігі бар;
- ауыл шаруашылығы дақылдарының шығымдылығын су көлемінің бірлігіне есептегенде орташа 10-25% - ға айтарлықтай ұлғайту.
- тамшылатып суару жүйесін пайдалану кезінде суару суын үнемдеу: өсімдік түрлеріне байланысты 35 -60 % құрайды.

Қорыта айтқанда, кез келген мемлекеттің тыныс-тіршілігін қамтамасыз ету мен гүлденуінің басты көзі өзіне тиесілі жер ресурстары болып табылатыны сөзсіз. Ауыл шаруашылық жерлері оның бірден-бір себепкері. Мемлекеттің гүлденуі әр облыстың жер ресурстарының жақсаруына тікелей байланысты. Сондықтан, ауыл шаруашылығы алқаптарының шаруашылық айналымына тартылған көлемі мен құрылымын көрсететін сипаттамалардың сақталуын ғана емес, топырақтың табиғи құнарлылығын ұстап тұруды және егіс жерлердің азып-тозуының алдын алуымыз керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Жер кодексі. 2003 жыл 20 маусымда қабылданған, №442-ІІ – Алматы, 2007 ж.

2. Қызылорда облысы әкімдігінің ресми сайты [Электрондық ресурс] // – URL: <https://e-kyzylorda.gov.kz/>
3. Ануарбеков К.К. Сырдария өзенінің төменгі ағысындағы суғармалы жерлердің су-тұз режимдері және оны реттеу жолдары // 6Д080500 PhD д.ғ. диссерт. автореф. – Алматы, Қазақ ұлттық аграрлық университеті, 2014. – 128 б.
4. Храбров М.Ю. Технология малообъемного орошения //Мелиорация и водное хозяйство.- Москва.2000.-№4-С.18-22

ӘОЖ 911.9

ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНЫҢ ЛАНДШАФТТАРЫНА АНТРОПОГЕНДІК ӘСЕР ЕТУ ДӘРЕЖЕСІН БАҒАЛАУ

Нурхан Шебергүл Құрманқызы

shepa_97@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Физикалық және экономикалық география кафедрасының магистранты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Ж.Озгелдинова

Андатпа. Жұмыста Қарағанды облысының ландшафттарына антропогендік әсерлерді бағалау нәтижелері ұсынылған. Ландшафтарға антропогендік жүктеменің қарқындылығын интегралдық бағалаудың негізі олардың салмақтық коэффициенттерін ескере отырып, сараланған параметрлерді олардың салмақтық коэффициенттерін ескере отырып бағалауды жиынтықтау және антропогендік жүктеме деңгейі бойынша зерттелетін аумақты автоматты түрде аймақтандыру болып табылады. Жүргізілген жұмыстар нәтижесінде ландшафтқа антропогендік жүктеменің қарқындылығын бағалаудың картографиялық көрінісі жасалды. Қарағанды облысының аумағында антропогендік әсердің әлсіз және орташа қарқындылығы бар ландшафттар басым екені анықталды.

Кілт сөздер: ландшафт, табиғатты пайдалану, антропогендік әсер ету, геоақпараттық жүйелер.

Ландшафттарды антропогендік трансформациялаудың табиғаты мен тереңдігін бағалау әдіснамасын көптеген ғалымдар дайындады (Исаченко А.Г. [1], Булатов В.И. [2], Арман Д.Л. [3], Мамай И.И. [4] және басқалар. В.А. Низовцев [5] кез-келген ландшафттың қазіргі жағдайы тарихи қарқынмен және қарқындылықпен ерекшеленетін тарихи әсердің «қабаттасуының» нәтижесі болуы мүмкін деген тұжырымдаманы ұсынды.

Белгілі болғандай, табиғатқа әсер ету мәселесі географиялық ғылымда жаңа болмайды. Ол В.В. Докучаевтың [6] және А.Воевиковтың [7] классикалық туындыларына, сондай-ақ Джордж Марштың [8] шетел әдебиетіне сілтеме жасайды. Бірақ бұл антропогендік ландшафт ғылымына емес, антропогендік географиямен байланысты жұмыстар.

Геожүйелерді пайдаланудың экологиялық лимиттерінің келесі нормалары геосистемаға антропогендік жүктеме деңгейіне қарай аумақты бағалайды, сонымен бірге, табиғатты басқару құрылымын оңтайландыру үшін олардың нәтижелерін қолдануға негіз болады [9].

Кесте 1 - Антропогендік жүктеме деңгейіне қарай аумақты аймақтарға бөлудің негізгі көрсеткіштерінің шкаласы

№	Көрсеткіш	Балл				
		0	1	2	3	4
1	Көліктік жүктеме, км / км ²	жоқ	0,01 - ден кем	0,01-0,1	0,1 - 0,10	0,10 - ден жоғары
2	Мал басы / км ²	жоқ	1 - 5	5 - 15	15 - 25	25 – 40